

Beszélgetés a 70 esztendőös Bartha Lajossal

Bartha Lajos nevét alighanem valamennyi Olvasónk ismeri. Jellegzetes alakja minden rendezvényen feltűnik, rengeteg előadást tartott, még több cikket írt az elmúlt évtizedekben. A vele folytatott beszélgetésnek csak töredéke kerülhetett ezekre a lapokra, de talán így is képet kaphatunk a magyar amatőr csillagászat évtizedeiről, még-hozzá Bartha Lajos szemüvegén keresztül.

A csillagászat iránti érdeklődésed magától jött vagy családi örökség?

Családom apai ágon székely; katonák, jogászok, színészek, politikusok voltak közöttük, de mindegyiküknek volt természettudományi érdeklődése is. Anyai ágról a humán érdeklődést örököltem. 5–6 éves koromban találkoztam először csillagászzal egy oktatófilm kapcsán. Az akkori Vallás és Közoktatásügyi Minisztériumnak volt egy rövid, talán 20 perces filmje. Ebben egy képzeletbeli rakéta elindul a Földről és elmegy egészen a galaxisokig. Közben megnézzük a Holdat, a Marsot, a Szaturnusz gyűrűit. Nagyon megragadta a képzeletemet és heteken keresztül Szaturnuszokat rajzoltam gyűrűstől.

13 éves koromban került kezembe A távcső világa, ami aztán meghatározó élménnyé vált. Onnan ismertem meg Kulin György nevét, és egyik iskolatársammal arról beszélgettünk, hogy ilyen könyveket kellene írni. Nem gondoltam volna, hogy egy évtizeddel később az új kiadásnak már én is a munkatársa leszek.

Családod mit szólt az érdeklődésedhez?

Természetesnek vették, soha nem is próbáltak befolyásolni. Édesanyám sajnálta is, hogy nem lettem csillagász. Ez egyébként abból fakadt, hogy osztályidegennek számítottam, így érettségi után eleve nem javasoltak egyetemi felvételre. Később is próbálkoztam, akkor se ment. A '60-as években ment volna, de akkor meg már én nem szorgalmaztam. Egyébként az akkori TIT jóvoltából – melynek még alkalmazottja se voltam – kaptam egy megbélyegző kartont, amire azt írták, hogy „vezető beosztásra nem alkalmazható”. Ez a 80-as évekig elkísért. Kulin György mondta el nem sokkal halála előtt, hogy volt egy ilyen feljegyzés. Úgyhogy nem lettem csillagász, és nem tudom, nem jártam-e bizonyos mértékig jól, mert így módomban állt nagyon jó szakemberektől tanulni. Először meteorológiát Aujezsky Lászlótól, Béll Bélától, aztán elkerültem a Geofizikai Intézetbe, ahol Barta György földmágnesség kutató révén egy kicsit a geotudományokkal is megismerkedhettem.

Nagyon termékeny szerző vagy. Mikor és hol jelentek meg első cikkeid?

Az első csak egy néhány soros híradás volt, a Csillagok Világában jelent meg 1949-ben. Azokról a szabad szemmel látható napfoltokról szólt, melyeket egy kirándulás során a barátaimmal észleltem. „A sarki fény gyakorisága Közép-Európában” című volt az első igazi tudományos cikkem. Valamikor '54-ben jelent meg, és az angol szakirodalom még '84-ben is hivatkozott rá, mert olyan statisztikus jelenségre mutatott rá, amelyekre valahogy nem figyeltek fel korábban.

Az első ismeretterjesztő cikkeim az Élet és Tudományban és a Természet Világában (akkor Természet és Technika) jelentek meg. Ahova nagyon sokat írtam, az köztudottan a Föld és Ég. Ha a könyvismertetések meg a nekrológokat is beleszámítom, akkor 311 írásom jelent meg. Utána következik az általam alapított Meteor, melyben 2003. január 1-jéig 229 cikkem jelent meg.

Sokat írtam annak a Népszerű Technikának, amiből később a Delta lett. Volt egy nagyon agilis szerkesztője, Várhelyi Tamás, aki rájött, hogy tudok viszonylag röviden

az egyes ágak, hogy mondjuk egy égi mechanikával foglalkozó csillagász valószínűleg nem tudna fejst ugrani a kvazárok kutatásába és fordítva. Én ebben látom az egyik fontos szerepét az amatőröknek. Közbülső réteget alkothatnak a szakma és a laikusok között. Tehát a szakcsillagász könnyebben magyaráz meg egy speciális szakmai problémát egy képzett amatőrnek, aki aztán a saját nyelvére lefordítva és leegyszerűsítve át tudja adni a laikusoknak.

Sok mindentről kérdezhetnék az Urániával kapcsolatban, de mi az, amiről a legszívesebben beszélnél?

1960-ban, a nevezetes repülőgépes Merkúr-élesztés közben (jobbra Jáger Tamás)

Talán a második generációról, amely már nem a Magyar Csillagászati Egyesületben kezdte pályafutását, hanem a TIT Urániában. Egy kicsit a közreműködéssel felfuttatták az Urániát és elértük azt, hogy nem csak ismeretterjesztésre, hanem amatőr és tudományos jellegű munkában is nemzetközi nevünk lett. Ennek az időszaknak az emléke az első idegen nyelvű, külföldön megjelent szakmai cikkem, mely a Hold-kráterek változó foltjáról szólt. Szerencsénk volt 1958-ban az Alphonsus-kitöréssel, mert annak a nyomát is észleltük. Kaptam egy fölkérést is, hogy vegyek részt a Hold-

villanás programban. Amerikában létesült egy szervezet, melynek az volt a célja, hogy a földi megfigyelők állandóan tartsák szemmel a Hold felszínét a holdra szállások idején. Az Apollo-program végéig ebben részt is vettem.

Beszélnék egy kicsit a CSBK-ról is, hiszen megalakulásának évfordulója táján vagyunk.

Hát ez egy nagyon érdekes képződmény volt. A TIT-nek ugyanis azok lehettek tagjai, akik előadásokat tartanak, cikkeket írnak, szakkört vezetnek, tehát rendszerint diplomás tanárok, kutatók, tudósok. Márpedig az amatőr csillagászok nagy része nem diplomás, tehát nem felelt meg a TIT kritériumainak. Nagyon sokan legfeljebb a barátaiknak mutatják meg a Holdat, és szerintem természetes, hogy csak saját gyönyörűsükre távcsöveznek. Van, aki csak olvasni szeret, és azt is csak magának olvassa el. Ők nem fértek bele a TIT akkori kereteibe. Viszont a '60-as évek elején létezett Ifjú Matematikusok Köre, meg Ifjú Fizikusok Köre. Tagjai nem voltak TIT tagok, de a TIT vállalta patronálásukat, a programok lebonyolítását. A gyerekek pedig az iskolai szakkörök tagjai voltak, és tagdíjukért valamilyen lapot kaptak.

Akkoriban történt, hogy az Urániába följött egy kissé egzaltált külsejű úriember, aki, mint kiderült, Darázs Endre költő és újságíró volt. Első pillanatra beleszeretett a csillagászatba, és az volt az első kérdése, hogy miért nincsen amatőr csillagász egyesület? Róka Gedeon próbálta megmagyarázni, hogy a hazai viszonyok nem teszik lehetővé. Darázs Endre türelmesen végighallgatta, majd elmondta, hogy rendben van, megérti, de miért nincs amatőr csillagászati egyesület? Gyurka bácsi megértőbb hallgató volt és ő is rájött, hogy ha van Ifjú Matematikusok Köre, akkor miért ne lehetne az amatőr csillagászoknak is ilyen szervezetük? Volt rá példa, nem lehetett elutasítani; így a TIT vezetőségének fejszoválsa ellenére 1963-ban Szentendrén elhatározott,

hogy lennie kell! Egy év alatt jóváhagyták, és következő évben Miskolcon valóban meg is alakult a Csillagászat Baráti Köre.

1971 is nevezetes esztendeje pályafutásodnak. Mi vezetett a Meteor megalapítására?

Már a hatvanas évektől kezdve elég sok külföldi csillagász társaságnak és klubnak voltam tagja. Kaptam a németek nagy folyóiratát, a helyi klubok, bemutató csillagvizsgálók körleveleit. Sokszor gondoltam, milyen jó volna ilyen Magyarországon is. Itt volt ugyan a Föld és Ég, de abban észleléseket nem nagyon lehetett közölni. Tehát kellene egy amatőröknek szóló lap, ahol észleléseiket teszik közzé, útmutatást kapnak stb. Felvettem az ötletet, de Gyurka bácsi meglepően hűvösen fogadta, Róka Gedeon kicsit jobban pártfogolta. Az első szám 300 példányban jött ki, és el is ment mind, sőt utána is kellett nyomni. Attól kezdve Gyurka bácsi is nagyon lelkes lett. Viszont nem jött be, bár szerettem volna, hogy a tapasztaltabb, és matematikában jártasabb amatőrök maguk foglalkozzanak a feldolgozással. A változóészleléseket Nagy Sándor rakta rendbe, de arra, hogy grafikonokat rajzoljon, mondjuk évente csak egyszer-kétszer volt hajlandó. Másrészt pedig különböző adatok, rajzok is az én nyakamba zúdultak, és részben innen eredt, hogy a leadások kezdtek csúszni. Egyszerűen nem lettem kész egy számmal, mert az alapokat is nekem kellett összehozni. Elég macerás munka volt, és egyedül kellett csinálni. Úgyhogy egy szép napon Gyurka bácsi közölte, hogy elveszi a szerkesztést, és egy bizottságra bizza, mert a legutóbbi Meteor kéziratát meg se kapta. Ez meglepett, mert két héttel korábban személyesen vittem föl és letettem az asztalra neki címezve. A mai napig nem tudom, hogy ki vette gondjába, illetve sejtem, hogy ki tüntethette el. Így kerültem el a Meteortól, olyanira hogy 72-től a nyolcvanas évek közepéig még egy sort se írtam, mert annyira dühített az eljárás. Amikor Mizserék kezébe került a Meteor, Attila megkeresett témaajánlással és hogy mit szeretne kapni. Akkor tértem vissza a Meteorhoz.

Sok mindennel foglalkoztál, sok mindentről írtál, de talán a csillagásztörténet és a napórákról vagy leginkább ismert.

Csillagásztörténettel lényegében már 1952 óta foglalkoztam. Azzal indult, hogy egyszer édesapámmal beszélgettünk, és mondtam, hogy az a távcső van az Urániában, amit még Konkoly Thege Miklós rendelt 1908-ban. Mire ő kijelentette, hogy Konkoly Thege Miklós nekünk rokonunk! Egyébként apai dédapám felesége Konkoly-lány volt. Szóval elég távoli a rokonság, de levezethető. Akkor én tulajdonképpen örököse vagyok a Konkoly-hagyatékunk is egy bizonyos százalékig. Persze nem pereltem be a csehszlovák államot, de mindenesetre tetszett a dolog...

A lényeg, hogy 1952-ben a svábhegyi csillagvizsgáló gyűjteményét leszállították a budapesti Urániába. Odakerültek a Nagy Károly-féle műszerek, aztán az egri és a kalocsai műszereket is fölhozták. Abból csináltunk csillagászati múzeumot. Ebben nekem már elég sok szerepem volt. A berendezéseket lehetett babrálni, szétszedni, összerakni, megvizsgálni, hogyan néztek ki a csavarok, hogy működött régen egy mikrométer. Úgy ismerhettem meg ezeket az eszközöket, ahogyan az ember múzeumban sose láthatja őket, mert nem nyúlhat hozzájuk.

Megszerettem a régi műszereket, és történetük is kezdett érdekelni. Nézegettem a magyar csillagásztörténeti írásokat, feltűnt, hogy szépek, de nagyon rosszak. Nincsen forrás, vagy ha van, akkor is felületes, a tanulmányok egy részét levéltáros írta, aki a csillagászhoz nem értett, a másik részét csillagász írta, aki a levéltári munká-

hoz nem értett. Azt lehet mondani, hogy a csillagászat-történetírás vaskorszakából származnak, tehát gyakorlatilag újra kéne kezdeni a kutatást.

Amikor kezdtem kimaradni az Urániából, először talán pótcselekvésként kezdtem kutatni ezeket. Mielőtt ezzel foglalkoztam volna, volt tíz, tizenkét csillagászárról életrajzi adat, ma én kb. 200-ról tudok. Csillagászat-történetben a Technikatörténeti Szemle nagyon sok cikket lehozta. Az furcsa, hogy ma a technikatörténet-szek, meg akik olvassák a Szemlét, jobban ismerik a nevemet, mint a csillagászok, de hát ez magyar sors.

Részben a csillagászat-történet révén kerültem a napórákhoz is. A napóra az az eszköz, ami tulajdonképpen a tudományt és a hétköznapi életet először kötötte össze, ahol egy, a tudósok által megkonstruált szerkezet a nagyközönség céljait szolgálja. Tehát szociális szempontból is érdekesnek tartom őket, de ezen kívül nagyon érdekesek a szerkezeti megoldások.

A csillagászat-történet aztán elvezetett engem a térképtörténethez és a geodézia-történethez is. Írtam pár tucat térképtörténeti cikket, azok között is van 1–2 jelentősebb.

Miért csinálod?

Örömet okoz. Talán szeretek szerepelni is. Azt, akit érdekel az én tudományom, meg kell becsülni és szeretettel kell vele foglalkozni. Ha látja azt, hogy én komolyan veszem, akkor az a tudomány megbecsülését hozhatja számára.

Mi az, ami mostanában foglalkoztat, és mit tervezel a következő hetven évre?

Azért ennyire előre nem tervezek. Van egy OTKA-pályázat, ami a magyarországi gyűjteményekben lévő régi műszerek teljes felmérését tartalmazza. Ezt be kéne fejezennem, remélem, hogy sikerül. Van két nagyon kedves témám, az egyik Kövesligethy Radó élete és munkássága, mert ő róla mindenki tud, de senki se tudja, hogy voltaképpen mi mindent csinált. A másik Hell Miksa élete és kora. Nyugodt lelkiismerettel állíthatom, hogy Hell Miksát nem ismerik. Hellről magáról kellene egy új megvilágításban írt életrajzot írni, amiben benne lenne a kor magyarországi csillagászata is.

TRUPKA ZOLTÁN

Előadás közben, a Meteor 2003 Távcsoves Találkozón

Hogy 2004-ben is közelebb hozhassuk a csillagokat...

**...kérjük, jövőre is támogassa az MCSE-t
az SZJA egy százalékával!**

Adószámunk: 19009162-2-43